

УДК 050.48:32КРУГ“1938“
32:061.2(497.11)“1937/1941“(093.2)
323.1(497.1)“1938“(093.2)

ЧЛАНЦИ Articles

ЧАСОПИС КРУГ (1938) О ЈУГОСЛОВЕНСТВУ И СРПСКО-ХРВАТСКИМ ТЕМАМА*

Др Софија БОЖИЋ

Институт за новију историју Србије

АПСТРАКТ: У чланку је анализирано писање часописа Круг (22. јануара – 30. априла 1938), око кога је био окупљен низ значајних интелектуалаца југословенске оријентације (Јован Ердељановић, Виктор Новак, Васиљ Поповић, Милан Будимир, Нико Бартуловић и други), о актуелним темама српско-хрватских односа, од којих је највише зависио даљи опстанак југословенске државе.

Кључне речи: Круг, Југословенски културни клуб, српско-хрватски односи, Југославија, југословенство

Иако су многи истакнути српски интелектуалци 1937. године пришли Српском културном клубу (СКК), карактер те организације, која се определила за неговање српске културе у оквиру југословенства, за јачање српског националног духа, није наишао на одобравање у делу српске интелектуалне елите.¹ Једна од реакција те друге групације универзитетских професора и осталих стручњака било је оснивање Југословенског културног

---

* Чланак је резултат рада на пројекту *Срби и Југославија – држава, друштво, политика* (147043) који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ О Српском културном клубу подробније: Небојша А. Поповић, „Srpski kulturni klub (1937–1941)“, *Istorija 20. veka*, 1–2/1989, стр. 109–140; Љубодраг Димић, „Српски културни клуб између културе и политике“, *Књижевност*, св. 9–10/1993, стр. 858–903; исти, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941: први део – друштво и држава*, Београд, 1996, стр. 506–561; др Небојша А. Поповић, *Слободан Јовановић и југословенска држава*, Београд, 2003, стр. 211–232.

клуба (1937)² и покретање часописа *Круг*, који се појавио 22. јануара 1938. године у Београду. Часопис, чији је власник и издавач био Миодраг М. Анђелковић, а уредник Димитрије Ј. Стојановић, излазио је недељно, свега неколико месеци: последњи, петнаести број објављен је 30. априла 1938. године. У *Кругу* су сарађивали не само српски већ интелектуалци југословенског опредељења без обзира на националност, и то: Јован Ердџановић, Виктор Новак, Васиљ Поповић, Милан Будимир, Петар Скок, Милан Бартош, Милан Марјановић, Нико Бартуловић, Никола Милутиновић, Коста Милутиновић, Грга Бигљевић, Радомир Павић, Богдан Прица, Михајло Пражић, Војислав Богићевић, Љуба Д. Ковачевић, Иван Бујановић, Р. Ђорђевић-Трифунковић, Ахмед Мурадбеговић, С. Б. Угљански, Лука Смодлака, Ф. Бубановић, Б. Винковић, Светислав Петровић, Љубица Марковић, Грга Богић, Јосип Барбиери, Дим. Ј. Стојановић, Добривоје Ткалац, Свет. К. Матић, Милош Секулић, Серафима Пољанец, М. Хајдиновић, Емил С. Петровић, Дамјан Бранковић, Гвидо Тартаља. *Круг* је објављивао и ћириличне и латиничне чланке, с тим што је, по нашој процени, преовладала латиница. Ипак, пазило се на то да насловна страна сваког другог броја буде наизменично штампана ћириличним, односно латиничним писмом.

У време појављивања и током излагања *Круга* на власти је био, све од 1935. године, др Милан Стојадиновић, председник Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ) која је настала фузионисањем неколико политичких странака чија је активност била прекинута и онемогућена завођењем шестојануарског режима: дела Радикалне странке који је подржавао Стојадиновића, Словенске људске странке Антона Корошеца и Југословенске муслиманске организације Мехмеда Спахе.³ Скупштинску опозицију влади, и то њен најјачи део, чинила је Југословенска национална странка (ЈНС) Богољуба Јевтића и генерала Петра Живковића. Ван парламента деловала је Удружена опозиција (УО) састављена од Радикалне, Демократске и Земљорадничке странке (под вођством Аце Станојевића, Љубе Давидовића и Јована Јовановића), као и Сељачко-демократска коалиција (СДК) Хрватске сељачке (ХСС) и Самосталне демократске странке (СДС) на челу са др Влатком Мачеком, односно Адамом Прибићевићем.⁴ Хрватско питање, које је од уједињења 1918. угрожавало опстанак Краљевине СХС/Југославије,

² У чланку „Коју ћемо културу: само српску или југословенску?“ објављеном у бр. 2 часописа *Круг* 29. јануара 1938, Јован Ердџановић наводи да је Југословенски културни клуб основан претходне, 1937. године, иако је оснивачка скупштина, према истраживању Небојше Поповића, одржана тек 26. октобра 1938. N. A. Popović, „Srpski kulturni klub (1937–1941)“, стр. 119; исти, *Слободан Јовановић и југословенска држава*, стр. 224.

³ О оснивању и осталим аспектима деловања ЈРЗ и владе Милана Стојадиновића: др Драган Тешић, *Југословенска радикална заједница у Србији 1935–1939*, Београд, 1997; др Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937)*, Београд, 1985.

⁴ Мр Мира Радојевић, *Удружена опозиција 1935–1939*, Београд, 1994.

српске странке су годинама безуспешно покушавале да реше на различите начине. Многи политичари из Србије, људи добре воље, показивали су велико разумевање за незадовољство Хрвата положајем у држави и спремност да се заједно са њима боре против режима који је, како су веровали, био главни разлог тензија у међунационалним односима.⁵ Њихови напори уродили су плодом, изгледало је, споразумом између шефова Удружене опозиције и СДК, 8. октобра 1937. године. Тај, тзв. Блок народног споразума, потписан одвојено у Загребу и Београду, познат је и као Споразум у Фаркашићу, према месту крај Загреба где су се први пут после постигнуте сагласности, 21. октобра, састали лидери две стране.⁶ Иако је Мачек пред закључивање Споразума дао упутства свом сараднику Анти Трумбићу да италијанској влади (с којом су одржавани редовни контакти у склопу покушаја да се хрватско питање интернационализује) представи као хрватски национални програм стварање независне државе,⁷ Удружена опозиција је желела да на потписани документ – којим су Хрвати признали државне границе, монархију и династију Карађорђевић, при том се не изјашњавајући о облицима будућег уређења – гледа као на потврду свог става да хрватски покрет не иде за рушењем Југославије. Влада је, међутим, имала негативан став о споразуму – јер је њиме тражено формирање нове владајуће гарнитуре и укидање Устава из 1931 – као и кнез Павле,⁸ а Мачек је наставио да тактизира и да УО користи као средство притиска на Стојадиновића и првог намесника.

У тако сложеној унутрашњополитичкој, али и међународној ситуацији, уредништво *Круга* је у први план истакло начело демократије као принцип „организованог народног управљања“ који треба непрекидно усавршавати и без кога није могуће решење ниједног политичког или социјалног питања. При томе, демократски принцип није супротставило националном сматрајући, напротив, да су оба међусобно чврсто повезана: Југославија је настала на основу демократских опредељења Срба, Хрвата и Словенаца и моћи ће даље да се развија само ако од њих не одступи, али је она и резултат национализма целокупног народа који је и под најмоћнијим господарима успео да сачува свој национални дух; управо је национализам српску војску

⁵ Видети: Др Надежда Јовановић, *Живот за слободу без страха (Студија о животу и делу др Драгољуба Јовановића)*, Београд, 2000; Мира Радојевић, *Научник и политика: политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд, 2007.

⁶ Todor Stojkov, „O stvaranju Bloka narodnog sporazuma“, *Istorija 20. veka, Zbornik radova VI*, Београд, 1964, стр. 271–279; Т. Стојков, *Влада Милана Стојадиновића (1935–1937)*, стр. 211–213; Лјубо Бобан, *Мачек и политика Хрватске сељачке странке 1928–1941, I*, Загреб, 1974, стр. 287–293, 325–339; М. Радојевић, *Удружена опозиција 1935–1939*, стр. 176–181; Д. Тешић, *н. д.*, стр. 169.

⁷ Лј. Бобан, *н. д.*, стр. 414.

⁸ Т. Стојков, *Влада Милана Стојадиновића (1935–1937)*, 213; Д. Тешић, *н. д.*, стр. 169–170.

и југословенске добровољце подстакао на огромне жртве за ослобођење и уједињење. Речју, југословенство, идеолошка основа редакције *Круга*, могло је опстати само ако почива на „здравом“ патриотизму и демократији.⁹

Већ у другом броју *Круга* на уводном месту је објављен чланак проф. Јована Ердељановића у коме је направљен отклон од ставова које је заузимао Српски културни клуб, а према којима је заједничка југословенска култура требало да представља синтезу српске, хрватске и словеначке културе. Југословенски културни клуб се, међутим, није слагао с концептом СКК о потреби посебног развоја те три културе како би њихова синтеза била што богатија, заступајући потпуно супротно гледиште: Срби, Хрвати и Словенци налазе се у крвном сродству, успостављеном већ у прапостојбини и учвршћеном на Балкану у многобројним сеобама, имају једну, заједничку, (југо)словенску културу коју су донели са собом из некадашњег завичаја и коју су током следећих векова, међусобно се прожимајући, даље изграђивали па, сходно томе, она и убудуће мора да се развија као јединствена целина; ако би се културе та три „племена“ изграђивале одвојено, временом би се толико удаљиле једна од друге да би било немогуће, или бар веома тешко, повезати их у синтезу. Смисао стварања заједничке југословенске културе био би, како произлази из Ердељановићевог чланка, у томе да три „племена“ једног народа, чврсто повезана духовним везама, оформе једну, југословенску нацију. На јачању посебне српске културе не сме се радити зато што би то подстакло ограђивање хрватске и словеначке културе, па и њихове „племенске“ индивидуалности уопште. Срби треба да докажу да су достојни остварених тековина, ослобођења и уједињења свих Југословена, тако што ће их обезбедити указивањем на путеве будућег народног и државног развитка. Тек у том случају, дајући лични пример, имаће право да траже и од осталих Југословена, оних који нису поднели тако велике жртве као Срби, да и сами „принесу своје дарове на олтар наше заједничке слободе“, односно да дају допринос заједничкој будућности. Српској култури ионако не прети никаква опасност. „Ко је тај ко може Србину у Југославији отети његово српско име, његову светињу крсно име, његове манастире и цркве и друге историске споменике, његов језик и његове азбуке, његове разне врсте куће и ношње, његов начин живота и рада, итд.“ – питао се проф. Ердељановић. Ако су, можда, рубни делови српства ипак угрожени, и за то постоји решење: о њиховом опстанку би могла бринути национална удружења.

Још један разлог је навео проф. Ердељановића да, у име ЈКК, устане против концепта неговања српске (као и хрватске и словеначке) културе посебно: Хрвати и Словенци који живе међу Србима српску културу доживљавају као своју, односно као општу југословенску, па би се у случају

⁹ Uredništvo, „Uvodna reč o slobodi i demokratiji“, *Krug*, br. 1, 22. januar 1938, str. 1–2.

њеног „осамостаљивања“ осетили врло нелагодно и нашли би се у дилеми какав став према њој да заузму. Аргумент којим се могла побити исправност културног концепта СКК састојао се и у томе што су његово оснивање поздравила управо она гласила која су стајала на позицијама супротним од идеје народног и државног јединства. Ни чињеница да су Хрвати у то време већ били на путу реализације својих тежњи ка осамостаљењу, упорно изражавајући незадовољство државном заједницом, није ни најмање поколебала проф. Ердељановића. На питање како неговати и градити југословенску културу у условима хрватског отпора он је једноставно одговарао „*да ће и код њих време учинити своје*“ и постепено сазрети свест како је заједница са Србима и Словенцима „насушна животна потреба и хрватског племена“.¹⁰

Да би доказала како су код Хрвата постојале снажне југословенске тенденције, редакција *Круга* често се враћала у ближу или даљу прошлост. Зато је већ у првом броју објавила чланак Љубе Д. Ковачевића у коме је аутор изнео своја сећања на прилике у Далмацији уочи Првог светског рата. Истичући да су многи хрватски интелектуалци у то време ширили идеје српско-хрватског јединства, Ковачевић је указао нарочито на два сплитска гласила: *Заставу* Оскара Тартаље, лист Хрватске демократске странке, и *Слободу* Ника Бартуловића, први и једини дневни лист у Далмацији, који су се залагали за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну независну и демократску државу на челу са династијом Карађорђевић. Иако су лично били изложени притисцима, прогонима и хапшењима, уредници *Заставе* и *Слободе* нису одустајали од својих убеђења, те су рад за Југославију платили на један од најтежих начина – губитком слободе (Бартуловић је најпре изгубио посао а затим је, заједно са Тартаљом, осуђен на пет година робије).¹¹

За разлику од Љубе Д. Ковачевића, професор Виктор Новак отишао је много дубље у историју, чак неколико векова уназад, доказујући да је већ Павле Ритер Витезовић, хрватски књижевник, научник и политичар из 17. века (о коме се у савременој историографији пише и као о родоначелнику свехрватства),¹² био идеолог и претеча духовног јединства Југословена.¹³

Као великог Југословена међу Хрватима *Круг* је највише уздизао Јосипа Јураја Штросмајера. С хрватском штампом оштро је полемисао у вези с његовом идеологијом, одбијајући тезу да је ђаковачки бискуп био

¹⁰ Ј. Ердељановић, *н. д.*, стр. 21–25.

¹¹ Љуба Д. Ковачевић, „Из прошлости наше националне борбе“, *Круг*, бр. 1, 22. јануар 1938, стр. 13–15.

¹² Др Никола Жутић, *Римокатоличка црква и хрватство: од илирске идеје до великохрватске реализације 1453–1941*, Београд, 1997, стр. 87.

¹³ Dr Viktor Novak, „Pavle Ritter Vitezović“, *Круг*, бр. 10, 26. март 1938, стр. 181–186.

хрватски, а не и југословенски родољуб. Ники Бартуловићу, могућем аутору једног критички интонираног чланка, веома је засметала не само сумња у Штросмајерово југословенство већ и покушај оспоравања његове људске величине у напису под насловом „Штросмајеров дан“, објављеном у *Хрватском дневнику*. На то што је бискуп представљен као имућан човек који је вишак богатства трошио на помагање културних и просветних установа, немајући при том на уму никакве узвишене циљеве, Бартуловић је бурно реаговао, подсећајући да Штросмајер није био само дародавац већ оснивач три најзначајније хрватске културне институције: Универзитета, Академије и галерије. Дубоко су га погодиле и речи да се „хрватска мисао не да разводнити никаковом штросмајеровштином“, да се „хрватско име не може брисати из душе хрватског народа и његове дјеце никаквим југославенством“. Стварање погрдног израза „штросмајеровштина“ из имена једног од „највећих синова Хрватске“ за Бартуловића је био „скандал над скандалима“. Бранећи Штросмајера он се позивао на највеће ауторитете код Хрвата: Петра Прерадовића, Аугуста Шеноу, Аугуста Харамбашића, Антуна Густава Матоша, Стјепана Радића, Франа Супила. Бартуловић је дизао глас против блаћења великана из прошлости, чак и ако њихове политичке концепције не одговарају садашњем политичком тренутку, а нарочито против обезвређивања таквог „дива“ какав је био Штросмајер, „најевропскији Хрват и најхрватскији европејац“.¹⁴

Када је *Обзор* у вези са чланцима објављеним у штампи југословенске оријентације поводом Штросмајеровог дана констатовао да је бискуп „живио и умро као Хрват и да му хрватство није тек било празна ријеч, него жив народни организам, који је он хтио још јаче изградити“, *Круг* је искритиковао загребачки лист што се и сам није сетио свог великог добротинитеља и управо чињеницу што ниједан лист који се противи народном јединству није подсетио на Штросмајеров јубилеј истакао као доказ којим се оповргавају *Обзорове* речи о бискуповом хрватству. А због тога што није прославила Штросмајера, *Круг* је редакцији загребачког листа оспорио право да се представља као бискупов следбеник.¹⁵

Расправа о Штросмајеру није се на томе завршила. Нову реакцију *Круга* изазвало је писање *Обзора* и *Хрватске страже* како су бискупови напори ишли за тим да Хрватској и Загребу обезбеде водећу улогу међу југословенским народима; Загреб је требало најпре да постане њихово културно средиште, а затим, после распада Хабзбуршке монархије, и политичко; Штросмајеру је главни циљ био развитак хрватског народа и он се никада не би помирио с тим да Хрвати буду у потчињеном положају. Понављајући најпре аргументацију из претходног броја *Круга*: да се ни *Хрватска*

¹⁴ В., „Pokušaji da se umanji Štrosmajerova veličina“, *Круг*, бр. 4, 12. фебруар 1938, стр. 65–66.

¹⁵ „Ko se setio, a ko nije Štrosmajera“, *исто*, стр. 66.

стража ни *Обзор* нису сетили Штросмајера поводом његовог јубилеја, што значи да га не сматрају таквим апостолом хрватства каквим га покушавају представити, Нико Бартуловић је затим побијао тезу загребачких листова чињеницом да Србима и Србији није ни најмање засметало – већ су је, најпротив, поздравили с одушевљењем! – оснивање Академије у Загребу, што би се могло очекивати да је она формирана са циљем успостављања хрватске премоћи. У то време, у ствари, уопште се није ни постављало питање примата, већ су се сви разумни људи, како Хрвати тако и Срби, радовали сваком добитку за општу југословенску ствар. Против Академије устали су само правашаи, дакле она снага која би, као великохрватска, антисрпска и антијугословенска требало да је брани, када би била тачна теза да је та установа основана ради обезбеђивања хрватског вођства. Пошто је највећа хрватска странка настојала да Србе „отуђи“ од Загреба, одбацујући југословенство, шта се онда друго и могло очекивати него да Београд преузме иницијативу коју су могли имати Хрвати, питао се Н. Бартуловић. Ослобођење од турског вазалства, прерастање у краљевину, оснивање Српске краљевске академије, долазак краља Петра Карађорђевића на престо, међународна и унутрашња ситуација упућивали су Србију да постане југословенски Пијемонт. И сам Штросмајер, који уопште није био оптерећен питањем првенства, а с обзиром на негативно искуство са Загребом, схватио је како је заиста најбоље да се као средиште окупљања истакне једна независна, макар и слаб, држава.¹⁶

Тезу о Штросмајеру као корифеју југословенства коме није било ни од каквог значаја да ли ће Загреб или Београд бити осовина окупљања, Бартуловић је поткрепљивао цитатима из бискупових писама,¹⁷ наглашавајући како не би било никакве хегемоније Хрвата у Југославији да је она створена под њиховим вођством а они остали верни Штросмајеровим убеђењима. Али писање *Обзора* и *Хрватске страже*, идеологија праваштва и франковлука, упућују на закључак да би Хрвати у том случају урадили исто оно за шта оптужују Србе: успоставили своју доминацију у држави.¹⁸

¹⁶ Niko Bartulović, „Štrosmajerova ideologija i uloga Beograda i Zagreba“, *Круг*, бр. 6, 26. фебруар 1938, стр. 101–103.

¹⁷ Савремена наука заузела је, на основу нових истраживања, став који не потврђује Бартуловићево, у време постојања југословенске државе општеприхваћено (осим у крајње десним, шовинистичким круговима) схватање о Штросмајеру као великом Југословену. Обимна грађа о бискупу уверљиво руши тај мит, показујући да је он био типичан кроатоцентриста, како је све што је чинио радио у интересу Хрватске и Хрвата, да је био бескомпромисни римокатолик који је на Србе православне вере, протестанте и муслимане гледао с потцењивањем и ниподаштавањем и да је био ригидни антијудаиста. О томе подробније: Василије Ђ. Крестић, *Бискуп Штросмајер: Хрват, Великохрват или Југословен*, Јагодина, 2006.

¹⁸ N. Bartulović, *n. d.*, стр. 104.

Због Штросмајера и Фрање Рачког, кога је такође уважавао као једног од највећих Југословена међу Хрватима,¹⁹ *Круг* је критиковао гледиште оних српских струја које нису имале разумевања за југословенску концепцију двојице хрватских великана, осуђујући је као израз политичких тежњи и циљева династије Хабзбурга и њихове царевине. Врло оштро иступио је, на пример, када је лист *Дубровник* таквом југословенству супротставио идеју вође далматинских Срба у 19. веку Саве Бјелановића о српству трију вера. Исто тако, засметао му је позитиван однос *Дубровника* према оновременој сарадњи Срба са Италијанима у Далмацији, па је, као и у многим другим приликама, истакао да се Срби, Хрвати и Словенци морају ослањати једни на друге, а не на стране силе.²⁰

У том духу, о неопходности заједништва, писао је, поред осталих сарадника *Круга*, професор Милан Будимир, позивајући јужнословенске народе да се „зближују и здружују“ јер је простор од Соче до Понта изложен „похлепним погледима и освајачким тежњама са неколико страна“. Ако не осете своје „словенске истоке и своје словенске утоке“, они ће допасти, тврдио је М. Будимир, у туђе руке и остати под туђом влашћу.²¹

Да нема разлога да Хрвати и Срби напуштају заједницу у којој живе и да крећу путем самосталности, да их не само потреба тренутка већ и целокупна њихова прошлост упућује једне на друге, доказивао је и професор Радомир Павић, историчар. За њега није било никакве сумње да су Хрвати и Срби један народ који има заједнички језик, обичаје, целокупну традицију, а разликује се само по имену и вери. Ни постојање две државе у средњем веку, српске и хрватске, не говори у прилог тези да се ради о два различита народа. Према Павићу, те две државе нису омеђавале границе народа већ је један исти народ створио више држава. Тај народ никада није изгубио духовну блискост, живо сарађујући током историје: у оквиру Хрватско-српске коалиције, за време народног препорода у Далмацији, током револуције 1848, у борбама граничара и ускока против Турака итд.²²

У најкраћем, став редакције *Круга* био је да је нужно да се сви Југословени осећају као „једно“ како би се, у сложеним међународним околностима, сачували појединачни идентитети који улазе у састав општег, југословенског.²³

¹⁹ Видети нпр. чланак „Štrosmajer, Rački i 'Hrv. Dnevnik'“, *Круг*, бр. 8, 12. марта 1938, стр. 152–153.

²⁰ „Срби на Приморју, Штросмајер и однос према Италијанима“, *Круг*, бр. 10, 26. марта 1938, стр. 186–187.

²¹ Milan Budimir, „Slovenstvo i Jugoslovenstvo“, *Krug*, br. 7, 5. mart 1938, str. 122.

²² Радомир Павић, „Шта су наши 'индивидуалитети'?“, *Krug*, br. 11, 2. april 1938, str. 204–206; бр. 12, 9. април 1938, стр. 234–237; бр. 13–14, 20. април 1938, стр. 253–257; бр. 15, 30. априла 1938, стр. 286–287.

²³ „Jugoslovenstvo i sporazum sa Hrvatima“, *Круг*, бр. 10, 26. марта 1938, стр. 193.

Тако схваћено југословенство, као резултат историјског развоја и једини начин опстанка у будућности, *Круг* је упорно бранио, као што смо видели на примеру бискупа Штросмајера, од хрватских екстремиста. Пажњу редакције изазивале су и разне друге појаве које су показивале тенденције сепаратизма, антијугословенства, антисрпства и великохрватства. Већ у првом броју с негодовањем је изнела податак да је Анте Павелић у листу *Хрватски домобран* одредио границе „Слободне Хрватске“ тако што је њима обухватио и Босну и Херцеговину и велики део Србије.²⁴ Када је клерикална *Хрватска стража* донела чланак у коме је наведено да је Анте Старчевић умро (1896) баш онда када је почела агонија која је двадесет две године после његове смрти довела „до катастрофе, до капитулације и дебакла“, односно до стварања југословенске државе, у редовима „кругаша“ то је изазвало праву буру. „Нисмо веровали својим очима, када смо то прочитали“, писали су они. „Јер сигурно је, да данас нема државе у свету, у којој би и најдеструктивнији анархистички лист, или најфанатичнији комунист могао слободно да напише, да стварање те државе, њено уједињење и ослобођење појединих њених делова претставља ‘катастрофу, дебакл и капитулацију!’“²⁵ „Кругаша“ су били веома озлојеђени што *Хрватска стража*, иако је још два пута цитирала исте речи, није забрањена. Мада су били противници цензуре, засметало им је што се допушта излагање листова с таквим, отворено антидржавним текстовима, док се у исто време друга штампа онемогућава због скоро безначајних преступа.²⁶

Један од сарадника *Круга* направио је паралелу између прилика под Хабзбурговцима и у новој држави. У Аустро-Угарској, на прослави стогодишњице рођења Петра Прерадовића, омладина Загребачког универзитета изабрала је Србина Милана Кашанина да носи хрватску заставу. Солидарност између Срба и Хрвата дошла је до изражаја и у једном месту далматинске Загоре, где је такође слављен Прерадовићев јубилеј: када је полиција наредила да се поскидају српске заставе којима је био искићен цео градић, грађанство је самоиницијативно уклонило и хрватске. А у Југославији, двадесета годишњица њеног постојања завршава се потпуним одвајањем Срба и Хрвата, уместо њиховом „синтезом“.²⁷ Какве размере је попримио хрватски отпор српству и југословенству најбоље се могло видети на примеру анкете коју је међу младима спровела *Хрватска стража*. Они су добили задатак да се изјасне за најомиљеније личности из хрватске историје и опредељивали се за краљеве Томислава, Звонимира, Држислава. У исто време, гимназијалци из Ниша бирали су великане из југо-

²⁴ „Павелићева ‘Деоба царства’“, *Krug*, br. 1, 22. januar 1938, str. 9.

²⁵ „‘Katastrofa, kapitulacija i debakl!’“, *Krug*, br. 7, 5. mart 1938, str. 133.

²⁶ „Još o ‘katastrofi, kapitulaciji i debaklu’“, *Krug*, br. 9, 10. mart 1938, str. 173.

²⁷ Г., „Еволуција“, *Круг*, бр. 12, 9. април 1938, стр. 227.

словенске прошлости. За разлику од хрватске омладине, чији избор је пао само на хрватске краљеве, младе Нишлије опредељивале су се, без икаквих предрасуда, и за несрбе: Николу Зрињског, Валентина Водника, бискупа Штросмајера, а релативно највећи број гласова дали су хрватском сељачком вођи Матији Гупцу.²⁸ Ипак најозбиљнију опасност за будући развитак *Круг* није видео у томе што се хрватска деца васпитавају у духу искључивог хрватства, већ што им се као пример за углед усађује идеал ратника те се неговањем војничког менталитета од малих ногу Хрвати подстичу на ратовање: *Хрватска стража*, католички лист који би требало да међу малишанима шири хришћанске идеје љубави, мира и хуманости, на насловној страни прилога за најмлађе донео је слику јапанске деце у војним униформама и с исуканим сабљама, пропраћајући је ратно-хушкачком песмом.²⁹

Круг није био задовољан ни многим другим текстовима из *Хрватске страже*. У једном од њих пренето је предавање Филипа Лукаса, председника Матице хрватске, у коме се поричу блиске везе Хрвата са словенским народима, па и са Србима. Као карактеролошке особине Хрвата Ф. Лукас је истакао етичност, религиозност, слободарски дух, идеализам, пацифизам, с посебном назнаком да је „у овим значајкама изграђена хрватска индивидуалност и посве је јасно да се она лучи од српске и словеначке индивидуалности“. Дакако, редакција *Круга*, састављена од убеђених Југословена који су подједнако уважавали и Србе и Хрвате и Словенце, била је увређена таквим изјавама, тумачећи их као потцењивање нехрвата и констатујући да се из Лукасових речи може закључити како су српске и словеначке особине неетичност, нерелигиозност, ропски дух и томе слично.³⁰

Негативне коментаре *Круга* изазвао је и загребачки *Католички лист* због изјаве да у Хрватској живи трећина нехрвата, а у контексту опадања наталитета код Хрвата. *Круг* је правилно закључио да *Католички лист* под трећином нехрвата подразумева Србе, негодујући због постављеног питања: „зашто се још увијек допушта сељење нехрватскога елемента у Хрватску“, с уверењем да се и то односи пре свега на Србе.³¹ Ни покушај присвајања једног од највећих јунака српске народне традиције Милоша Обилића, који је у Мачековом *Хрватском дневнику* представљен као Хрват из Туропоља, у *Кругу* није прошао незапажено.³²

Доста простора *Круг* је посвећивао језичком питању будући да су хрватски интелектуалци већ од Рудолфа Хорвата и његових малициозних бележака „Лијепе ствари у Есхаеизији“ у *Слободном дому* (1922), преко дру-

²⁸ „Ко за Matiju Gubca, a ko za 'papinu zlatnu jabuku““, *Krug*, br. 3, 5. februar 1938, str. 46–47.

²⁹ „Naša deca i 'budući japanski generali““, *Krug*, br. 5, 19. februar 1938, str. 87.

³⁰ „Lukasova protuslovenska 'nauka““, *Krug*, br. 9, 19. mart 1938, str. 172–173.

³¹ „Pristalice bodljikavih žica“, *Krug*, br. 6, 26. februar 1938, str. 112.

³² „Miloš Obilić Hrvat“, *Krug*, br. 13–14, 20. april 1938, str. 248–249.

штва „Хрватски језик“ и истоименог часописа, водили идеолошку борбу за самосталност „хрватског књижевног језика“.³³ „Кругаши“ су упозоравали на бесмисленост захтева за језичком аутономијом, тачно уочавајући њихову политичку позадину. Подсмевали су се комичним покушајима хрватских интелектуалаца да елиминишу „србизме“, који ће праву димензију добити у Независној Држави Хрватској, и наводили су речи које су они измишљали у својим ненаучним стремљењима, као и оне које су се код Хрвата изговарале незнатно другачије него код Срба – а што је све хрватској страни служило као доказ да се ради о различитим језицима: „државниковалац“ уместо политичар, „мудрољубац“ или „мудровалац“ уместо филозоф, „појкост“ или „пјевкост“ (мелодија), „изсмијавати“ (исмевати), „исправак“ (исправка), „талијански“ (италијански), „поближе“ (изближе), „прогнаник“ (изгнаник), „изрично“ (изречно), „извјеститељ“ (известилац), „извјеститељ“ (извештач), „извадак“ (извод), „изводив“ (изводљив), „изволити“ (изволети), „јастучић“ (јастуче), „јамац“ (јемац), „јучер“ (јуче), „кавана“ (кафаница), „клаоница“ (кланица), „колиба“ (колеба), „колни“ (колски), „криомчар“ (кријумчар), „дефензива“ (дефанзива).³⁴

У белешкама *Круга* видело се да су хрватски екстремисти водили кампању против фонетског правописа, инсистирајући на етимолошком. Главни аргумент против фонетског правописа састојао се у томе што би „етимологијски правопис био јака одбрана против асимилације за којом тежи позната струја са истока“, јер је хрватски филолог Томо Маретић увео фонетику „у прилог асимилацији, тј. изједначењу са Србима, да се данас сутра лагље оствари идеал: Велика Србија“. Због тога је тражено да се етимологија прогласи обавезном за све Хрвате и да Матица хрватска објави на њој заснован речник.³⁵ Не устручавајући се од дељења увреда, *Хрватска стража* је писала да „колико је европска ципела вреднија и љепша од балканскога опанка, за толико етимологија надмашује фонетику“. У интервјуу са сарадником, аутора чланка посвећеног језичком питању, присталице Вука Караџића прихватиле су фонетику из уверења да је она производ српског духа и да је средство успостављања српске културне хегемоније, док би их етимологија претворила у римокатолике Хрвате. Фонетика је затим, тврдио је исти аутор, наметана и Хрватима под фирмом народног и културног јединства, тако да је већ у Хабзбуршкој монархији „освојила“ све „пречанске“ крајеве, и то заслугом Калаја, Куена и далматинских аутономаша. Злонамерност овог тумачења није промакла

³³ Љ. Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941: трећи део – политика и стваралаштво*, Београд; 1997, стр. 383–384, 406–407.

³⁴ „Veštačko odvajanje jezika“, *Krug*, br. 9, 19. mart 1938, str. 165–166; „Разлике између српског и хрватског језика“, *Krug*, br. 11, 2. april 1938, str. 207–208; „Reprezentativna literatura“, *Krug*, br. 13–14, 20. april 1938, str. 271–272.

³⁵ „Veštačko odvajanje jezika“, *Krug*, br. 9, 19. mart 1938, str. 165–166.

редакцији *Круга* па ни одговарајући коментар није изостао: ако су експоненти Беча и Рима Калај, Куен и аутономаши били у служби великосрпске хегемонистичке пропаганде, онда су и Беч и Рим у служби те исте пропаганде, те је можда и сам Фрања Јосиф примао паре из Београда да преко Калаја, Куена и аутономаша, уз помоћ фонетике, утире пут српској културној хегемонији!³⁶

Уредницима и сарадницима *Круга* несумњиво је било јасно како нема начина да се задовоље екстремне струје код Хрвата (јер имају своје сепаратистичке циљеве – прим. С. Б.). То схватање дошло је до изражаја у једној белешци у којој је речено да и када би Срби прихватили етимологију, у намери да изађу у сусрет хрватским захтевима, франковци и клерикалци би је прогласили за хегемонистичку и балканску и прешли на фонетику, само зато да би било што мање елемената који их повезују са Србима, а што више разлика.³⁷

Управо у то време, када је хрватска публицистика настојала на силу да створи хрватски језик, на страницама *Круга* појавио се одломак из књиге *Хрвати и Балкан* др Петра Скока, лингвисте и балканолога, професора Загребачког универзитета. Проф. Скок је указивао на то да су вође хрватског препородног покрета, илирци, узели штокавско, а не кајкавско наречје за хрватски књижевни језик и како су, уопште, у развоју свог књижевног језика од самог почетка били консеквентно оријентисани према Балкану и ономе што је у погледу језичког развоја радио Вук Караџић.³⁸ Очигледно, *Круг* је желео да, мишљењем једног од највећих хрватских ауторитета у области лингвистике, побије неозбиљна тумачења која су пласирана у јавности с јасним политичким циљевима.

Региструјући појаве које су биле опасне по будућност југословенства, *Круг* је бележио и оно што је уливало наду да ће, упркос дезинтегративним тенденцијама, заједница опстати. Када је Влатко Мачек честитао Србима православни Божић и у честитки оценио да хрватског и српског сељака повезује иста судбина, исти социјални положај и да њихова борба за бољи живот не сме бити спречавана сукобљавањима хрватства и српства, римокатоличанства и православља, *Круг* је дословно пренео његове речи.³⁹ Такође, поздравео је одлуку да у селима око Бјеловара сарађују хрватска Сељачка слога и српско Сељачко коло, као и оснивање заједничке читаонице Срба и Хрвата у селу Средској.⁴⁰

³⁶ „Franc Jozef i Kallay, kao `velikosrpski hegemonisti““, *Krug*, br. 11, 2. april 1938, str. 214–215.

³⁷ „Још о етимологији и фонетици“, *Круг*, бр. 12, 9. април 1938, стр. 234.

³⁸ Dr. Petar Skok, „Balkanska ideologija u hrvatskoj književnosti i umjetnosti“, *Krug*, br. 11, 2. april 1938, str. 201–203.

³⁹ „Dr. Mačekova čestitka Srbima“, *Krug*, br. 1, 22. januara 1938, str. 18–19.

⁴⁰ „Zajedničke čitaonice“, *Круг*, бр. 6, 26. фебруар 1938, стр. 112.

Илуструјући појединостима, које је као расуте каменчиће сакупљао у мозаик целине, исправност југословенских убеђења неких од најзначајнијих интелектуалаца свог времена, *Круг* је остао као сведочанство њихове искрене вере да ће идеја заједништва надвладати центрипеталне снаге у хрватском друштву и да екстремно хрватство у виду франковштине (ушаштва) није контаминирало широке хрватске масе (сељаштво). Помало заслепљени југословенским идеалом, покретачи часописа нису озбиљно ни помишљали на могућност реализације одавно зацртаног, чудовишног пројекта истребљивања Срба, који ће започети само неколико година касније, убеђени да постојећи државни оквир представља гаранцију безбедности и опстанка свих грађана који у њему живе, те да зато треба радити на његовом очувању и учвршћивању.

Summary

The Journal *Krug* (1938) on Yugoslavism and Serbo-Croat Topics

Key words: *Krug*, *Yugoslav Culture Club*, *Serbo-Croat relations*, *Yugoslavia*, *Yugoslavism*

The journal *Krug* was published between January 22 and April 1938 in Belgrade. Intellectuals of Yugoslav persuasion, of various ethnic background gathered around it. Some of the most important names of the then science were among them: Jovan Erdeljanović, Viktor Novak, Milan Budimir, Vasilj Popović and others. Different topics concerning Serbo-Croat relations featured in *Krug*. Polemics with *Hrvatska straža*, *Obzor* and other journals of the extreme Croat clerical and religious right were published. The attention of the editorial board was attracted by tendencies suggesting separatism, Anti-Yugoslavism, Anti-Serbianism and Greater-Croatism. Among other things, it was written several times about the language question i.e. about the political struggle of Croat intellectuals for independence of the „Croat literary language“. Croat extremism didn't impair the belief in the Yugoslavism of the Croats, which was substantiated by proofs from nearer and more distant past. As the greatest Yugoslav among the Croats Josip Juraj Strossmeyer, the bishop of Djakovo, was celebrated. Yugoslavism was held up as the greatest value concerning the common development of Serbs and Croats, as well as the only way to preserve their special identity under complex international circumstances.